

ПАРАЛЕЛІЗМ У КАНТЭКСЦЕ СЯМЕЙНА-АБРАДАВАЙ ПАЭЗІІ

А. М. БАГАМОЛАВА,
*старшы выкладчык кафедры беларускай мовы
Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя П. М. Машэрава,
кандыдат філалагічных навук*

Сямейна-абрадавая паэзія адлюстроўвае асноўныя моманты жыцця чалавека — яго нараджэнне, шлюб і смерць. У адпаведнасці з гэтым яна падзяляецца на тры асноўныя жанры: радзінную паэзію, вясельныя песні і песні-галашэнні. Кожны з названых жанраў цесна звязаны з адпаведнымі абрадамі, якія мелі на мэце праз слова пауплываць на лёс чалавека, абараніць яго ад злога, садзейнічаць шчасліваму жыццю або (праз галашэнні) уратаваць сям'ю ад паўторнага прыходу смерці і г. д. Менавіта праз слова, вобразнае і нявобразнае, чалавек імкнуўся перадаць свае думкі і пачуцці, «намаляваць» уласнае ўспрыманняе свету, даць пэўныя ацэнкі жыццёвым з'явам.

Вобразнае слова сямейна-абрадавай паэзіі характарызуецца традыцыйнасцю, таму тут шырока ўжываюцца адны і тыя ж тропы, прыёмы, устойлівыя формулы.

Спецыфічным фальклорным прыёмам з'яўляецца паралелізм. Вядома, у яго аснове — супастаўленне вобраза чалавека з пэўным прадметам, з'явай прыроды, што дапамагае выявіць паміж імі агульнае і рознае. Як слушна зазначае знаўца народных песень Н. С. Гілевіч, паралелізм яшчэ выяўляе настрой, пачуцці і перажыванні героя, дапамагае больш выразна ўявіць яго вобраз цэльным. Гэты прыём вызначаецца надзвычайным паэтычным характам [1. С. 23].

Тыпы паралелізму ў сямейна-абрадавай паэзіі мэтазгодна вылучаць, перш-наперш, у залежнасці ад тых функцый, што яны выконваюць у кожным канкрэтным выпадку (або ў кожным канкрэтным кантэксце). Такім чынам, паводле функцыянальнага прызначэння, названы прыём можа быць двух відаў: **псіхалагічны** (забяспечвае глыбокую характарыстыку вобразаў) і

фармальны (ён, як правіла, нібы «аздабляе» малюнкамі прыроды тую ці іншую сітуацыю, бо заснаваны на так званых знешніх прыкметах: на рытмічных сугучнасцях, на паралелізме сінтаксічнай структуры). Параўнаем: *Вясну — лета была сасонка зялёна. А пад восець стала сасонка жаўцеці. Сталі на яе ўсякія птушкі ляцеці, ды й сталі з яе ягадкі кляваці. Усю нядзельку была Ганулька вясеці. А ў суботу стала Ганулька смутненька. Сталі да яе ейны падружкі схадзіца, Ды й сталі ж яны за белы столкі садзіца* (ВП, II. С. 331); *Ой, кувала зазуленка на грушы, Высваталі нявестачку на душы. Пакацілі, павалілі дубовую бочку. Высваталі, высваталі ў Архіна дочку* (ВП, I. С. 115). Як відаць, кожны з паралелізмаў складаецца з дзвюх частак: першая з іх — сімвалічная / апісальная, другая — канкрэтная / «рэальная». У псіхалагічным паралелізме сувязь паміж часткамі выдавочная: сімвалам першага плана адпавядаюць дзейныя асобы другога. У фармальным паралелізме такой сувязі або няма, або яна ледзь улоўная. А. М. Вёсялоўскі тлумачыць гэта тым, што тут адбылося «умолчание в одном из членов параллели черты, логически вытекающей из его содержания в соответствии с какой-нибудь чертой второго члена» [2. С. 117].

Як сведчыць аналіз фактычнага матэрыялу, сямейна-абрадавай паэзіі найбольш уласцівы псіхалагічны паралелізм, фармальны ж — з'ява рэдкая. І гэта натуральна, бо кожны з жанраў названай паэзіі характарызуецца змястоўнасцю і глыбінёй. Што датычыць вясельных народна-паэтычных твораў, то тут можна сцвярджаць: псіхалагічны, або вобразны, від прыёму [3. С. 175] з'яўляецца яе атрыбутам. Ён служыць найчасцей для раскрыцця душэўнага стану дзяўчыны, якой давадзецца пакінуць сям'ю, для ўслаўлення яе годнасці і прыгажосці, для стварэння вобраза нявесты-сіраты і г. д.: *А на чым пазнаці ды калінку ў лузе? Тоненька расцець, сільненька цвіцець. А на чым пазнаць Мар'ечку між дзевак? Смутненька сядзіць, сільненька плачыць. А ў руках хустачка тонка, бяленька, Тонка, бяленька, ад рук чарненька. Ад рук чарненька, ад слёз макрэнька* (ВП, II. С. 521); *Убіралася малада Манечка ды скідала з сябе белы платочак, Надзявала на сябе ружовы вяночак. Убіралася шэрая зязюля Ды скідала з сябе пер'е рабое, Надзявала на сябе крылле залатое* (ВП, II. С. 408).

У радзіннай паэзіі з дапамогай псіхалагічнага паралелізму выяўляюцца светлыя пачуцці мужа да каханай жонкі: *Хто, хто каля рэчкі свішчыць? Селязень каля рэчкі свішчыць, Селязень вутачку ішчыць. Тут, тут мая вутачка была, Тут, тут гняздзечка вёла, Тут, тут і яечкі знясла. Хто, хто па сенечках ходзіць, Хто, хто сваю мілую ішчыць? Яначка па сенечках ходзіць, Яначка сваю мілую ішчыць. Тут, тут мая мілая была, Тут, тут яна пасцельку слапа, Тут, тут яна дзіцятка мела* (РП. С. 55).

У галашэннях названы від прыёму сустракаецца значна радзей у параўнанні з двума першымі жанрамі сямейна-абрадавай паэзіі. Магчыма, гэта тлумачыцца частай імправізаванасцю такіх твораў. Псіхалагічны паралелізм тут функцыяніруе з мэтай перадаць пачуцці болю, распачы, жалю чалавека з прычыны смерці яго сваякоў, блізкіх: *А дубочак ты мой зялёненькі, А бярозка мая кудравая, А ці ветры ж цябе падвеелі, А ці буры цябе падламлі? А супружачык мой міленькі, А куды ж ты гэта прыбраўся, А нашто ж ты мяне пакінуў* (ППГ. С. 279); *Ох, мая калінанька, Ох, мая малінанька, Ох, мая вішанька, устань, А я лягу. Ох, мая дочачка, Ох, мая качачка шэрая, Ох, мая шчабятуха мілая, Устань, а я лягу* (ППГ. С. 376).

Часам у структуры галашэнняў сустракаецца як бы «нерасшыфраваная» сімвалічная частка паралелізмаў. У такіх выпадках з шырокага, або макракантэксту, зразумела, да каго звяртаецца той, хто галосіць. Магчыма, таму і няма неабходнасці ў паралельным раскрыцці вобраза. Думаецца, такія ўключэнні можна кваліфікаваць як няпоўныя, або «ўсечаныя», паралелізмы: *Ой, мой дубочак, малады і зялёны! Хто ж цябе падсёк, Хто ж цябе падрубаў, Такого маладога? Да ты ж 'шчэ не расцвіў, Да ты ж 'шчэ не разросся, Да такою раннюю вясною Ты голечка сваё На зямлю палажыў, А вяршэчка долу апусціў. Да раскажы, мой брацейка, Да раскажы, мой родненькі, Што ж табе тут не панравілася* (ППГ. С. 390); *А мой жа ты галубочак сізенькі! Сакалочак жа ты мой ясненькі! Куды ж ты ад мяне далёка адлятаеш? На каго ж ты з дробнымі дзеткамі мяне пакідаеш?* (ППГ. С. 295).

У няпоўных паралелізмах нявобразная, або рэальная, частка толькі падразумяваецца, што забяспечвае творам глыбокі падтэкст, дазваляе слухачу прыгадаць адпаведныя ўласныя моманты. Такую форму паралелізму, на наш погляд, таксама дазваляе вылучаць функцыяніраванне ў іншых песнях аналагічных расшыфраваных сімвалаў.

Наяўнасць аб'ектаў і прадметаў супастаўлення ў паралелізмах прадугледжвае іх падзел паводле структуры: калі аднаму аб'екту адпавядае адзін прадмет супастаўлення, то мы гаворым пра двухчленную форму; калі ж аднаму аб'екту адпавядаюць два і больш прадметаў, то мы маем мнагачленную форму разглядаемага прыёму. Разгледзім першую, найбольш прадукцыйную, форму ў сямейна-абрадавай паэзіі: *Кругла мала балюценька. Хоць жа яно малюсенька, Але птушак у ім паўнюсенька. Адны птушкі адлятаюць, А другія прылятаюць. Маладая Веранька. Хоць жа яна маладзенька, А ў яе сватоў паўнюсенька. Адны сваты ад'язджаюць, А другія прыязджаюць* (ВП, I. С. 62—63); *Непраудзівая калінка Няпраўду лугам казала, Казала, цвету не будзець, Чырвоных ягод не зродзіць. Як прыйшла вясна цяпленька, На каліне цвету бяленька. Як прыйшла восень сцюдзёна, А на ка-*

ліне ягад чырвона. *Непраудзівая дзевачка*, Няпрауду падружкам казала, Казала, ухажора не люблю, Казала, за яго не пайду. Аж яна яго злюбіла, У яго слядок ступіла. Аж яна яго моцна скахала, У яго ручкі папала (ВП, IV. С. 330).

Як відаць, сувязь паміж дзвюма часткамі ў двухчленнай форме выяўляецца як псіхалагічна, так і сінтаксічна, што ў сваю чаргу не можа не уплываць на словаутваральныя элементы. Як зазначае У. Асавецкі, «...употребление словообразовательных элементов тоже испытывает на себе влияние этого последовательно проведенного параллелизма. Результаты такого влияния могут быть двоякими и притом противоположными: или экспрессивность символа настолько велика, что для символизируемого не требуется никаких средств для выражения экспрессивности, или параллелизм приводит к тому, что и в символе, и в символизируемом все оставшиеся части расположены параллельно и поэтому подравниваются» [4. С. 488]. Параўнаем: *А ў гародзе канпелька, А ў гародзе зеляненька. Да хацела канпелька Да ў гародзе настаяць, Да перышкам памахаць, Да не даў ёй мароз Да ў гародзе настаяць, Да перышкам памахаць. Да адбіў ёй перейка. Да ўсушыў ёй карэннечка. Хацела маладая дзевачка ў татачкі зіму зімаваць. Да не даў ёй хлопчык-малойчык, Расплёў ёй косачку, Разліў ёй слёзачку* (ВП, IV. С. 254); *Сядзіць галубчык а на кусціку, Ён расіцу п'ець, Яго галубка, яго сызая, Гняздзечка уець. — Пакінь, галубка, пакінь, сызая, Гняздзечка віць, Хадзі, галубка, хадзі, сызая, Расіцы піць. — Мне ж бачыцца, сызы галубчык, Што ты не любіш мяне, Аж гарнецца тваё сярдзечка Вох - і - вох - ці ка мне. Сядзіць Якім на покуці. Ён мёд-віно п'ець, Яго Тацянка, яго душачка Прасцідлачкі тчэць. — Пакінь, Тацянка, пакінь, душачка, Прасцідлачкі ткаць, Хадзі, Тацянка, хадзі, душачка, Мёду-віно піць. — Мне ж бачыцца, мой Якімка, Што ты не любіш мяне, Аж хінецца тваё сярдзечка Вох - і - вох - ці ка мне* (РП. С. 477).

У першым прыкладзе сімвалічны план больш эмацыянальны за рэальны: структурна ён складаецца з дзевяці радкоў, у той час як рэальны — з пяці. У такім выпадку менавіта першая частка прыёму забяспечвае стварэнне вобраза, яго дакладную характарыстыку. Другі прыклад паказвае, як сімвалічны і рэальны план у аднолькавай ступені спрыяюць раскрыццю вобраза: яны збліжаюцца і псіхалагічна, і сінтаксічна. Што да словаутваральных элементаў, то яны таксама ўжываюцца паралельна. Так, словам з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі сімвалічнага плана (галубчык, гняздзечка, галубка, сярдзечка) адпавядаюць эмацыянальна-ацэначныя ўтварэнні рэальнага плана (Якімка, прасцідлачкі, Тацянка, сярдзечка).

Двухчленныя паралелізмы ў сямейна-абрадавай паэзіі, як правіла, разгорнутыя. З іх дапамогай забяспечваецца падрабязная, можна сказаць, падвойная характарыстыка вобразаў:

сімвалічны план, які звычайна пачынае песню, з дапамогай дадатковых асацыяцый настройвае чытача / слухача на патрэбны лад, рэальны ж план канкрэтызуе, удакладняе асацыяцыі. Такім чынам, дзве часткі прыёму ствараюць адзіны, цэльны вобраз.

Мнагачленныя паралелізмы маюць у сваім складзе некалькі прадметаў супастаўлення. Такая форма дазваляе дэталёва, усебакова ахарактарызаваць аб'ект і дакладна выказаць аутару свае пачуцці: *Стаіць яблынька раскінуушысь — некаму падвязаці, Ляжаць яблычкі раскатаушысь — некаму падабраці, стаіць Адарка распакаушысь — некаму сунімаці* (ВП, V. С. 87); *Што зрубіў бярозку зеляненькую, Што скасіў мядыню саладзенькую, Сасватаў Аксіню маладзенькую* (ВП, I. С. 113); *А дубочак ты мой зялёненькі, А бярозка мая кудравая, А ці ветры ж цябе падвеелі, А ці буры цябе падламілі? А супружачык ты мой міленькі, А куды ж ты гэта прыбраўся?* (ППГ. С. 279).

Такая ампліфікацыя прадметаў супастаўлення перадае больш ярка трагізм сітуацый, дапамагае народнаму песнятворцу ў кожным канкрэтным выпадку засяродзіць увагу чытача / слухача на ўласных асацыяцыях, эмоцыях.

Спрэчным застаецца пакуль што пытанне адносна адмоўнай і станоўча-адмоўнай форм паралелізму. Некаторыя вучоныя (М. М. Плісецкі, Б. В. Тамашэўскі і інш.) кваліфікуюць адмоўную форму як тып параўнання: *Ох, не зазуленька ў сырым бару куче, не салавейка ў зялёным садзе свішча, А гэта я — твая маманька, Па дочаньцы плачу* (ППГ. С. 347); *Да на моры гарнастайка купаўся, Не гарнастайка, не беленькі купаўся, — Белла малойчык умываўся, Да дзевачкі ўбіраўся* (ВП, II. С. 193). Станоўча-адмоўная форма, якая пачынаецца не з адмаўлення, а з пытання, на іх думку, не з'яўляецца ні формай паралелізму, ні відам параўнання. Гэта ёсць пэўны станоўча-адмоўны тып супастаўлення, або славянская антытэза [3. С. 177; 5. С. 22]: *А ці мак, ці рожка зацвілі прыгожа? — А не мак, не рожка зацвілі прыгожа, — Зацвілі кудзеркі маладзецкія, маладзецкія — маладога Сяргейкі, А з-пад шапачкі, з-пад бабровае, З-пад вяночка, з-пад чырвоненькага* (ВП, I. С. 205).

І ў першым, і ў другім выпадку апавядальнік як бы папярэджвае: не пра гэта будзе ісці гаворка; тым самым ён выклікае зацікаўленасць чытача / слухача.

Іншыя даследчыкі [2. С. 143; 3. С. 177] разглядаюць такія тыпы супастаўлення (праз адмаўленне / супрацьпастаўленне), як формы паралелізму. Так, А. М. Весялоўскі ў «Гістарычнай паэтыцы» гаворыць: «...ставіцца двучленная або многучленная формула, але адна або адны з іх уключаюцца, каб даць увазе асвятліць на той, на якую не прасцягнута адрицание. Формула пачынаецца з отрицания або з положения, которое вводится нередко со знаком вопроса» [2. С. 143].

Думаецца, менавіта супастаўленне (станоўчае ці адмоўнае) дае магчымасць гаварыць пра наяўнасць паралелі ў названых прыёмах, у прыведзеных прыкладах. Таму ўсё-такі разглядаемыя формулы варта кваліфікаваць як формы паралелізму: адмоўную ці станова-адмоўную. Існаванне іх у мове беларускіх народных песень з'яўляецца спецыфічнай рысай, бо за межамі славянскай народнай паэзіі яны не сустракаюцца [6. С. 207].

Такім чынам, сямейна-абрадавая паэзія характарызуецца наяўнасцю ўсіх відаў, тыпаў паралелізмаў (псіхалагічны / вобразны і фармальны; станова, адмоўны і станова-адмоўны) і іх форм (двухчленны, мнагачленны). Аднак атрыбутам яе з'яўляецца псіхалагічны двухчленны паралелізм, які забяспечвае стварэнне яркіх і непаўторных вобразаў, іх усебаковую характарыстыку.

Умоўныя скарачэнні і крыніцы

- ВП, I — Вяселле. Песні: У 6 кнігах / Склад. Л. А. Малаш. Мн., 1980.
ВП, II — Вяселле. Песні: У 6 кнігах / Склад. Л. А. Малаш. Мн., 1980.
ВП, III — Вяселле. Песні: У 6 кнігах / Склад. Л. А. Малаш. Мн., 1983.
ВП, IV — Вяселле. Песні: У 6 кнігах / Склад. Л. А. Малаш. Мн., 1985.
ВП, V — Вяселле. Песні: У 6 кнігах / Склад. Л. А. Малаш. Мн., 1986.
ВП, VI — Вяселле. Песні: У 6 кнігах / Склад. Л. А. Малаш. Мн., 1988.
РП — Радзінная паэзія / Уклад. М. Я. Грынблата. Мн., 1971.
ППГ — Пахаванні. Памінкі. Галашэнні / Уклад. У. А. Васілевіча. Мн., 1986.

Літаратура

1. Гілевіч Н. С. Паэтыка беларускай народнай лірыкі. Мн., 1975.
2. Веселовский А. Н. Историческая поэтика. М., 1989.
3. Восточнославянский фольклор: Слов. науч. и нар. терминологии / Редкол.: К. П. Кабашников (отв. ред.) и др. Мн., 1993.
4. Оссовецкий И. А. Стилистические функции некоторых суффиксов имен существительных в русской народной лирической песне // Труды Института Языкознания АН СССР. 1957. Т. VII.
5. Богатырев П. Г. Некоторые задачи сравнительного изучения эпоса славянских народов // Исследования по славянскому литературоведению и фольклористике. М., 1960.
6. Томашевский Б. В. Стилистика: Учеб. пособие. 2-е изд. Л., 1983.
7. Плисецкий М. М. Положительно-отрицательное сопоставление, отрицательное сравнение и параллелизм в славянском фольклоре // Славянский фольклор. М., 1972.